

C

L

A

CHRISTINE
EICHEL

R

A

WONDERKIND,
CARRIÈREVROUW,
CULTUREEL ICOON

Het leven van
Clara Schumann



Christine Eichel

CLARA

Het leven van Clara Schumann:
wonderkind, carrièrevrouw,
cultureel icoon

Vertaald door Goverdien Hauth-Grubben



Uitgeverij Omniboek

STRESSTEST

*Van onmondig kind
tot uitgekiend fictief personage.
Hoe Clara Wieck een ster werd.*

Ook op 82-jarige leeftijd is geheimraad von Goethe nog altijd een imposante verschijning. Misschien iets kleiner dan verwacht, zijn neus een beetje spits, zijn ogen niet meer helemaal zo gloedvol als op het populaire portret van Stieler, maar nauwelijks voorovergebogen en onverminderd helder van geest. Aandachtig luistert hij naar de jonge pianiste die voor hem speelt in de Juno-kamer van zijn huis aan het Frauenplan in Weimar.

Het is voor de twaalfjarige Clara Wieck een grote eer, en een vuurproef. Ze is zich maar al te goed bewust van het belang van haar beroemde gastheer als referent voor kunstenaars van allerlei kunnen. Er ligt een immense druk op de smalle schouders van het meisje. Voor Goethe mogen spelen is al een buitenkans, maar lof van hem ontvangen, dat zou gelijkstaan met een ridderslag.

Tussen het reusachtige Juno-hoofd van stralend wit gips en een ronde tafel met een kleed met franjes tot op de grond speelt ze voor haar leven, haar toekomst. Fouten kan ze zich net zomin veroorloven als gebrekkige concentratie. Hoewel ze vermoeiende reizen achter de rug heeft, moet Clara laten zien wat ze waard is, en daarvoor haalt ze alles uit de kast wat ze heeft geleerd: zelfdiscipline, precisie, virtuositeit.

Het door haar vader samengestelde programma is bepaald veel-eisend en vooral bedoeld om de grote dichter en staatsman Goethe

te verrassen. Met de composities van Parijzenaar Henri Herz, vol met snelle loopjes en fonkelende klankcascades, denkt Friedrich Wieck op safe te spelen. Wat doet het ertoe dat critici die stukken als oppervlakkig ervaren. Ze zijn gloednieuw, overwegend onbekend en uitstekend geschikt om de vaardigheden van zijn dochter op de piano te demonstreren. Sprankelende loopjes beheerst Clara sinds haar vroegste kinderjaren. En hoewel Goethe bevriend is met Carl Friedrich Zelter, wordt hij niet bepaald beschouwd als een buitengewoon muzikkenner.

Terwijl Clara haar programma afwerkt, gluurt ze vanuit haar ooghoeken naar de luie stoel van waaruit de geheimraad haar optreden gadeslaat. Ze mag zich tenminste verheugen op een zekere welwillendheid; de heer des huizes heeft immers hoogstpersoonlijk een kussen voor haar op de te lage pianostoel gelegd. Een vriendelijk gebaar, half vaderlijk, half galant. Daarvóór heeft ze gezellig met hem op de bank zitten praten. Geen slecht begin na het gedoe met de smerige hotelkamer, waar rondkruipende spinnen haar mooiste jurk hebben verpest.¹

Nu hoeft ze alleen nog te functioneren zoals gepland. Herhaaldelijk heeft Friedrich Wieck haar ingeprent dat dit een unieke kans is. Volgens hem wordt hier niet zomaar iedereen binnengelaten, en als ze nu al zover is gekomen, mag ze het onder geen beding verprutsen.

Ja, de dichter en staatsman von Goethe is kieskeurig. Al te veel gelukzoekers hopen op een carrièrebevorderende ontmoeting met de Olympiër. Alleen personen met een aanbevelingsbrief krijgen toegang. Dat ondervindt ook Friedrich Wieck als hij in de herfst van 1831 met zijn dochter naar Weimar afreist. De residentiestad met het enorme stadspaleis en de verzorgde herenhuizen zijn ontoegankelijk terrein voor een zijinstromer. Vader Wieck mag dan in de muzikale wereld als pianodocent en concertorganisator geen onbekende zijn, in Weimar is hij absoluut een *no-name*.

En een no-go. Hier tellen rang en adel, zorgvuldig onderhouden connecties en invloedrijke weldoeners. *Oberhofmarschall* von Spiegel reageert dan ook ijzig als Friedrich Wieck hem verzoekt om Clara in de schouwburg te laten optreden en daarbij laat doorsche-

meren dat een audiëntie bij de grote Goethe eveneens welkom zou zijn. Geen schijn van kans.

‘Er heerst hier beschaving, maar ook groot egoïsme.’ Met die woorden ventileert Wieck zijn frustratie. De ‘hooghartigheid van het hof en de etiquette’ boezemen hem afkeer in.² Maar voor de ambitieuze vader geldt: hoogmoed komt voor de val – of je buigt voor het ceremonieel. Na vele buigingen en herhaaldelijk kloppen op deuren is hij er toch nog in geslaagd zijn dochter tenminste aan het zo gewenste privéconcert aan het Frauenplan te helpen. Als alles goed gaat, zou dit de opmaat kunnen zijn tot de ‘Europese triomftocht’ waarover hij al voor het begin van haar concerttournee heeft opgeschept.³ Nadat ze jarenlang moeizaam op het platteland heeft opgetreden, moet Goethes ondersteuning ervoor zorgen dat ze toegang krijgt tot de grote concertgebouwen van Europa.

Clara weet dat, en ze doet haar uiterste best op die bewuste 1 oktober 1831. Meteen al het eerste stuk, *La Violetta* van Herz, vereist uiterste concentratie. In zijn hoofd speelt vader Wieck elke noot mee, telt de loopjes, haalt instinctief sneller adem wanneer een *accelerando* nodig is. Clara is zijn creatie. Wat haar handen tot stand brengen, heeft ze alleen aan hem te danken. Zo ziet hij tenminste zijn rol in deze muzikale symbiose.

Tijdens de *Variations de Bravoure*, op. 20 komen er nieuwe gasten binnen, wat voor een zekere onrust zorgt. Maar Clara speelt onverstoorbaar door, als een muzikautomaat, betrouwbaar als een Zwitsers horloge. Ze is gewend aan dergelijke storingen en getraind om zelfs onder moeilijke omstandigheden uit te blinken: elke uitvoering een zoektocht naar het perfecte evenwicht, elk optreden een stresstest.

Het pakt goed uit. Goethe is onder de indruk. De composities van Herz noemt hij ‘vrolijk en op een Franse manier ondeugend’, van Clara vindt hij dat ze ‘het karakter ervan op een juiste manier heeft weten te doordringen’.⁴ Dankzij haar fantastische vaardigheden als pianiste zou je bijna de compositie vergeten, voegt hij eraan toe, en verbaasd merkt hij op dat het meisje meer kracht lijkt te hebben dan zes jongens bij elkaar.⁵ Friedrich Wieck haalt opgelucht adem. Zinnen als deze zijn geweldige reclame. Vanaf nu gaat alles vanzelf.

Alle deuren in Weimar die voorheen gesloten bleven, worden nu voor vader en dochter geopend.

Zelfs opperhofmaarschalk von Spiegel bindt in en kent Clara een concert toe aan het hof, waar groothertog Carl Friedrich naast haar plaatsneemt en luid voor haar applaudisseert. Op zijn bevel moet de opperhofmaarschalk uiteindelijk vier louis d'or aan Friedrich Wieck betalen, wat ongetwijfeld alleen knarsetandend gebeurt. Vanaf nu gaat alles heel snel. Op 7 oktober geeft Clara een openbaar concert voor vijfhonderd mensen in het Stadthaus in Weimar. Daarna volgen privéconcerten in adellijke salons en een groot aantal aanbevelingen voor optredens in Erfurt, Gotha, Eisenach, Fulda, Frankfurt – en Parijs!

Voldaan kan Wieck de balans van deze reis opmaken: het was zeer de moeite waard. Er valt hun zelfs een tweede audiëntie in het Frauenplan ten deel. Daarna geeft Goethe aan de virtuoze pianiste, die hij elders minzaam 'een heel bedreven juffertje' heeft genoemd, zijn bronzen buste cadeau. Deze is ingepakt in een groot vel papier met daarop de opdracht 'Voor de kunstvaardige Clara Wieck'.⁶

De Weimar-episode kan dus, afgezien van de problemen in het begin, geslaagd worden genoemd. Zoals Friedrich Wieck opgetogen aan zijn vrouw laat weten, is Clara gehuldigd als een 'godin van de pianokunst'.⁷ Maar één wanklank zal hem nog lang heugen. Tijdens een concert wordt hij aangesproken door de echtgenote van geheimraad Schmidt. De duidelijk opgewonden dame beschuldigt hem ervan zijn dochter af te beulen en haar overdreven veel te laten optreden. Om het meisje een plezier te doen, wil ze Clara op een kinderfeestje uitnodigen.

'Driftig en geprikkeld', zoals hijzelf noteert, slaat Wieck de uitnodiging af. 'Ik zou willen dat alle ouders hun kinderen zoveel plezier konden verschaffen als ik mijn Clara', zo luidt zijn venijnige antwoord. 'Mijn Clara heeft trouwens geen tijd om met kleine kinderen te spelen en ze wordt geacht het genot van de buitenlucht te verkiezen boven het poppenspel'.⁸

Hier spreekt een man die zijn dochter met ijzeren hand opvoedt. Wat anderen als kindvriendelijke activiteiten beschouwen, is in zijn ogen niets dan tijdverspilling. Het enige wat hij haar aan ontspan-

ning toestaat, zijn uitgebreide wandelingen in de buitenlucht om haar lichamelijke constitutie te versterken. Wat zij wil, waarnaar zij verlangt, doet er niet toe. Volgens Wieck is het afzien van kinderachtige spelletjes en kinderfeestjes een basisvoorwaarde voor een kunstenaarsbestaan.

Clara leert al vroeg haar hele leven in dienst van de muziek te stellen. Daarbij horen ook vermoeiende reizen, erbarmelijk slechte hotels en een wispelturig publiek, dat haar ook na Goethes ridder-slag niet altijd goedgezind is. Ze zal eroverheen komen, net als over slechte recensies, terugkerende twijfels aan zichzelf en zelfs over het tijdelijke verlies van de gunst van het publiek.

Terugkijkend op het leven van Clara Schumann valt op dat de vele glansrijke hoogtepunten vergezeld gaan van even talrijke tegenslagen. Toch laat ze zich nooit blijvend ontmoedigen. Ze beschikt blijkbaar over een grote veerkracht, en het vermogen om succesvol om te gaan met problematische situaties in het leven. Dit vermogen heeft ze letterlijk van kinds af aan meegekregen. Op een pijnlijke manier.

Onrust in de familie

De eerste jaren van haar leven wordt Clara grotendeels over het hoofd gezien. Zelfs als je rekening houdt met de voor die tijd typische opvoedmethoden heeft ze niet bepaald de jackpot gewonnen. Dat een voedster haar de borst geeft en dat ze aansluitend wordt overgelaten aan een zwijgzaam dienstmeisje, zou in burgerlijke kringen nog voor algemeen aanvaard kunnen doorgaan. Dat ze haar drukke ouders echter maar zelden te zien krijgt, en dan meestal onder de voortekenen van felle ruzies, is al heel wat stressvoller.

Het gaat niet goed in huize Wieck. Hoe kan het ook anders als een knorrig fabrikant van pianofortes, handelaar in muziekstukken en pianodocent trouwt met een levenslustige zangeres en pianiste?

Uit de schriftelijke nalatenschap van Friedrich Wieck wordt duidelijk dat hij zonder twijfel het soort mens is met wie je onder geen beding in een lift wilt komen vast te zitten. Pedant, op zichzelf, overwegend slechtgehumeurd, onaardig. Zijn vroegere pianoleerlinge

Mariane daarentegen is uiterst temperamentvol. Als zangeres die zelfs optreedt in het Gewandhaus in Leipzig weet ze doeltreffend gebruik te maken van dat temperament. Helaas doet ze dat ook in haar privéleven: bij echtelijke meningsverschillen kan ze vreselijk dramatisch doen en uitbarsten in huilbuien die in het hele huis te horen zijn.

Als Clara in 1819 wordt geboren – een jaar nadat haar negen maanden oude zusje Adelheid is overleden, – is het huwelijk al ernstig in gevaar. Haar moeder, overbelast met het werk in het familiebedrijf en gefrustreerd omdat haar echtgenoot haar podiumcarrière dwarsboomt, had het eerstgeboren kindje doodleuk bij haar ouders afgegeven. Nu hoopt Friedrich Wieck dat de kleine Clara het wél haalt.

Hij heeft grootse plannen met haar. Het is zijn ambitie om haar tot het paradepaardje van zijn nieuwe systeem voor piano-onderwijs te maken. Elke methode heeft een overtuigend voorbeeld nodig, en hij is van plan om met Clara het levende bewijs te leveren voor de effectiviteit van zijn programma.

Hij moet eerst een paar beroepen uitproberen voordat hij deze roeping vindt. Nadat hij het heeft geprobeerd als mislukte theoloog, ondergeschikte huisleraar en onfortuinlijke componist legt de muzikale autodidact zich toe op het bouwen van piano's en het aanlokken van zo veel mogelijk vrouwelijke leerlingen. Het is een veelbelovend commercieel plan. Sinds het einde van de achttiende eeuw is het bon ton voor burgerlijke jongedames om piano te spelen, en de vraag naar leraren is torenhoog. Bovendien weet Friedrich Wieck dat pianospelende dochters alleen worden opgeleid voor direct thuisgebruik. Het moet snel gaan, het moet virtuoos klinken, maar speciale artistieke prestaties zijn niet vereist.

Het komt hem goed van pas dat er nog niet zolang geleden een uitgekiend apparaatje is uitgevonden waarmee de kleine handen van pianistes getraind kunnen worden. Vlug koopt hij enkele van die moderne 'chiroplasten', die naar hun uitvinder Johann Bernhard Logier ook wel *Logier'sche Apparate* worden genoemd. Ze bestaan uit een stellage die op de piano wordt geschroefd om de handen van de tienermeisjes vast te zetten. Hun polsen rusten op een smalle

plank. De vingers dienen afzonderlijk door aparte openingen van het apparaatje te worden geschoven en op die manier te worden gefixeerd. Aansluitend worden reeksen van vijf opeenvolgende tonen gerepeteerd.

Het verschil met het conventionele lesgeven is ongeveer even groot als dat tussen moderne dans en bodybuilding: het gaat om kracht en precisie door het eindeloos herhalen van steeds dezelfde bewegingen. In feite wordt hier al een breuk in de beschaving aangekondigd: de overgang van het handwerk naar de manufactuur. In de machinale onderwijsmethode is de geest van de industrialisatie voelbaar: een verschuiving van ambacht naar massaproductie én het primaat van de efficiëntie.

Voor Friedrich Wieck, de economisch denkende muzikondernemer, heeft het apparaatje bovendien een plezierig neveneffect: hij kan moeiteloos tien tot twintig leerlingen tegelijk lesgeven. Allemaal met dezelfde noten, allemaal in hetzelfde ritme. Hij hoeft alleen nog maar luid de maat aan te geven. Individuele interpretaties zijn niet de bedoeling.

Ook Clara ondergaat het twijfelachtige genoegen van dit apparaatje. Al op tweejarige leeftijd, zo wordt beweerd, zet haar vader haar voor het eerst aan de piano, waar hij haar handjes vastzet in de chiroplast. Of dat mag baten? Clara heeft, zagezegd, op de een of andere manier gedragsproblemen. Tot haar vierde jaar praat ze niet. Geen enkel woord komt over haar lippen, alleen af en toe wat onbegrijpelijke klanken. Tegenwoordig ligt het voor de hand de reden hiervoor te zoeken in de verwaarlozing tijdens haar vroege kindertjaren. Waar liefde en aandacht ontbreken, waar alleen in de eerste levensbehoeften wordt voorzien, kun je geen leeftijdsconforme ontwikkeling verwachten. Ook de slopende ruzies tussen haar ouders zijn waarschijnlijk geen geschikte prikkel om zelf verbale communicatie te proberen.

Zulke moeilijke startcondities kunnen voor een levenslange belasting zorgen. Eén ding leert Clara echter al op zeer jonge leeftijd: zodra de piano in beeld komt, krijgt ze aandacht. Dan staat zij ineens centraal, dan wordt ze gezien als een menselijk wezen. Tegenwoordig zouden we dat conditionering noemen. Diep vanbin-

nen begrijpt Clara dat ze door piano te spelen de belangstelling van volwassenen voor zich kan winnen. Deze les zal haar hele leven bepalen. Op de piano, en alleen daar, is ze iemand.

Als haar moeder Mariane voor de vijfde keer in verwachting is, gaan haar ouders uit elkaar. Er wordt zelfs gefluisterd dat Friedrich Wieck niet de vader van het kind zou zijn. Het gerucht gaat dat een vriend van de familie de verwekker is, de vurige Adolph Bargiel, violist in het Gewandhausorkest in Leipzig en een rokkenjager pur sang. Het contrast met Friedrich Wieck kon niet groter zijn. Bargiel heeft alles wat Mariane Wieck mist aan haar man: de levenslust, het speelse, de artistieke lichtheid.

Begin 1824 wordt het kind geboren. Twee maanden later verhuist Mariane met Clara en de pasgeboren Viktor naar haar ouders in Plauen, terwijl Clara's jongere broers, Alwin en Gustav, bij hun vader blijven. Een jaar later zal Mariane Tromlitz, voorheen Wieck, met Adolph Bargiel trouwen.

Voor Clara is deze familiale onrust niet per se een nadeel, in elk geval niet in het begin. Het verblijf in het vredige Plauen, waar haar grootvader cantor is, zorgt voor een periode van ongewoon harmonieus gezinsleven. Ze maken wandelingen in de idyllische omgeving, en ook de sfeer bij de grootouders schijnt heel aangenaam te zijn. En nu, op viereenhalfjarige leeftijd, spreekt ze voor het eerst afzonderlijke lettergrepen en woorden. Je zou daaruit kunnen opmaken dat ze last had van een angststoornis, tegenwoordig bekend als selectief mutisme: een ziektebeeld waarbij kinderen en jongeren er in moeilijke situaties het zwijgen toe doen, terwijl ze onder gunstigere omstandigheden heel goed kunnen praten.

Maar de adempauze in Plauen is slechts van korte duur. De afspraak van haar ouders dat ze op haar vijfde verjaardag terug moet naar Leipzig, hangt als een zwaard van Damocles boven Clara. De echtscheidingswetten in Saksen zijn strikt. Volgens deze wetten dienen de drie oudste kinderen altijd aan de vader te worden toegerekend. Zelfs Marianes smeekbeden kunnen daar niets aan veranderen. Moedeloos schrijft ze aan haar ex-man: 'Ik heb alles gedaan om je te vermurwen. Houd jij haar maar, ook al breekt mijn hart.'⁹

Clara Schumann (1819-1896) was geen zachtaardige verlegen muze in de schaduw van haar briljante echtgenoot Robert Schumann of haar geniale minnaar Johannes Brahms. Integendeel. Van muzikaal wonderkind groeide ze uit tot een van de grootste sterren van haar tijd.

Erkenning, vrijheid, carrière: dat zijn de zaken waar Clara Schumann heel haar leven voor vocht, waarbij ze voor dezelfde uitdagingen stond als vrouwen in de eenentwintigste eeuw. Ze worstelde met haar rol als moeder van zeven kinderen en met de uitdagende taak om werk en gezin te combineren. Uiteindelijk emancipeert ze zich van haar onderdrukkende omgeving, keert ze terug naar de muziek en wordt ze een gevierd concertpianiste en componiste.

In deze inspirerende biografie rekent Christine Eichel af met de clichés rondom het leven van Clara Schumann en schetst ze het beeld van een bijzondere, getalenteerde vrouw die het heft in eigen hand neemt.



Christine Eichel studeerde filosofie en literatuur- en muzikwetenschap in Hamburg. Ze werkt als journalist, auteur en presentator bij verschillende televisiestations. *Clara* is haar eerste boek dat in het Nederlands verschijnt.

Vertaald door Goverdien Hauth-Grubben

www.omniboek.nl



9 789401 920933 >

NUR 681